

WYRAŻANIE MODALNOŚCI W JĘZYKU CHORWACKIM, SERBSKIM I POLSKIM. PODOBIENSTWA I RÓŻNICE LEKSYKALNYCH CZASOWNIKOWYCH WYKŁADNIKÓW MODALNOŚCI

W wielu pracach semantycznych i pragmalingwistycznych pojęcie możliwości, często zestawiane z pojęciem konieczności, rozpatrywane jest jako jedna z kategorii modalnych.

Koncepcje modalności proponowane przez językoznawców w dużym stopniu przedstawiają zastosowanie zbioru wyrażen modalnych (formy trybu, czasowniki modalne, partykuły modalne typu: *może, chyba* itd.) [Holvoet 1989, 18].

Tematyka dotycząca zagadnień modalności jest szeroka i nie sposób wyczerpująco omówić i odwołać się do wszystkich jej aspektów. W niniejszej pracy pragnę skoncentrować się jedynie na zastosowaniu czasownikowych wyrażen modalnych w języku chorwackim, serbskim i polskim.

*Uniwersalny słownik języka polskiego*¹ określa modalność jako 1. *filoz.* „w tradycyjnej ontologii charakterystykę stanów, rzeczy i zjawisk pod względem sposobu, w jaki one istnieją, zachodzą”, *log.* modalność zdań w „tradycyjnej logice: charakterystyka zdań pod względem sposobu stwierdzenia przez nie faktów, tj. pod względem stopnia kategoryczności (pewności), z jaką zdania coś orzekają”. 2. *jęz.* „stosunek osoby mówiącej do tego, co jest treścią jej wypowiedzi, wyrażany głównie przez formy trybów czasownika, a także za pomocą partykuł, niektórych czasowników, utartych zwrotów, intonacji itp.”. *Hrvatski leksikon*² określa modalność jako:

modalitet (lat.), filoz. način bivanja, postojanja (ontološki m.) ili zamišljanja (gnoseološko-logički m.). Ontološki m.: stvarnost, mogućnost, nužnost, a logički m. (kao vrste sudova): problematički, asertorni i apodiktički.

¹ *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. nauk. S. Dubisza, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.

² <https://www.hrleksikon.info/definicija/modalitet.html> [dostęp: 11.12.2018].

Serbski *Rečnik sinonima*³ definiuje modalność jako: „misaoni, logički postupak, način izvršenja / ostvarivanja nečega”.

Zajmując się tematyką modalności, należy jednak przede wszystkim przytoczyć koncepcję Johna Lyonsa [za: Holvoet 1989, 18,19], który wyróżnił trzy typy tego zjawiska:

- modalność aletyczną – dotyczącą prawdziwości zdań, np. *możliwe jest, że...*
- modalność epistemiczną – wyrażającą ocenę prawdziwości zdań w świetle wiedzy mówiącego, formalnymi wykładnikami są funkctory *móc, musieć*.
- modalność deontyczną – obejmującą takie znaczenia jak nakaz, zakaz, obowiązek, pozwolenie.

Niektórzy językoznawcy wprowadzają również podział modalności subiektywnej, informującej o postawie nadawcy, i obiektywnej, informującej o konieczności lub możliwości zachodzenia zjawisk w świecie zewnętrznym [Grzegorzczkova 1990, 137]. Zdanie: *Jan musi pójść na zebranie* jest dwuznaczne. Zawiera bowiem informację o nadawcy, który uważa, że „jeżeli Jan nie pójdzie, będzie źle”. Nadawca postuluje, że zachodzi obiektywna konieczność pójścia Jana na zebranie, a nadawca jedynie stwierdza taki stan rzeczy. Zdanie: *Jan musi pójść na zebranie* w drugim rozumieniu wskazuje na stan konieczności, który nazywa się modalnością aletyczną [1990, 137].

Modalność jest nieodłącznie związana z pojęciem mocy, możliwości. Według Anny Wierzbickiej *moc* jest synonimem siły [1971, 133], czyli <moc (siłę) ma ten, kto dużo może>. *Móc* według Tomasza Wójcika [1975, 136] można rozumieć w znaczeniu <być w stanie>, <potrafić>. Wszystkie trzy wyrażenia: *móc, być w stanie, potrafić* są stosowane przez Andrzeja Otfinowskiego w parafrazie *podotać* [1976, 135, 136] [za: Chojnacka 1999, 15]. Wyrażanie oznaczające możliwość pojawia się również w parafrazach wyrażen: *przydatny do, dobry do, nadawać się do, podległy czemuś* [Otfinowski 1976, 136, 142].

Modalność definiuje się często jako wyrażenie przez mówiącego stosunku między wypowiedzianymi przez niego wyrażeniami zdaniowymi a treścią tych wyrażen (sytuacją pozajęzykową), a także stosunku mówiącego do treści wypowiedzianego przez niego wyrażenia zdaniowego. Stosunek ten może polegać na stwierdzeniu bez zastrzeżeń opisywanej sytuacji, a także może nakładać pewne ograniczenia na prawdziwość wygłaszanego zdania, a więc wskazywać stopień obiektywnego prawdopodobieństwa prawdziwości zdania, wyrazić siłę przekonania nadawcy o prawdziwości zdania lub całkowicie odżegnać się od stwierdzenia prawdziwości zdania [Bojar, Korytkowska 1991, 40].

³ P. Ćosić i in., *Rečnik sinonima*, Beograd 2008.

Pojęcie możliwości nie jest pojęciem jednoznacznym. Vjara Maldzieva podaje schemat opisu modalności językowej przedstawiający jej wielopłaszczyznowość. Ukazuje to następująca proporcja:

$$\frac{\text{niewiedza nadawcy}}{\text{możliwość}} = \frac{\text{niepewność nadawcy}}{\text{możliwość}} = \frac{\text{wola nadawcy}}{\text{możliwość}}$$

Pojęcie możliwości jest rozumiane jako wartość nadawana pewnym treściom przez nadawcę. Treść wynikająca ze stanu mentalnego nadawcy wchodzi w pewne stałe relacje z innymi pojęciami, takimi jak: „prawdopodobieństwo, pewność, przekonanie, zależność, warunek, przyczyna, wola, konieczność, niemożliwość” [Maldzieva 2003, 130–131]. Zdaniem nacechowanymi modalnie są te, które zawierają nadwyżkę w postaci nacechowania pod względem możliwości / konieczności. Wyrażenia odnoszące się do konieczności i możliwości, które nie są umotywowane kontekstowo, mogą stanowić substytut wyrażenia typu: *jest pewne* dla konieczności oraz typu *jest prawdopodobne* dla możliwości, por. takie wykładniki językowe tych kategorii jak pol. *na pewno*, chor./serb. *Sigurno / сигурно*, bułg. *Sigurno / sas sigurnost*, pol. *prawdopodobnie, chyba*, chor./serb. *vjerovatno, вероватно, moguće, moguće*, bułg. *može bi, verovatno* [Bojar, Korytkowska 1991, 41].

Bardzo ważnym elementem, który warto również przytoczyć, jest kwestia homonimii wyrażen modalnych. Wprowadzenie wyrażenia *móc / moći* lub *możliwe, że / mogące da* zmienia właściwości pragmatyczne zdania. W zależności od kontekstu zdania oraz użycia kwantyfikatorów modalnych możemy interpretować intencję nadawcy.

Podstawowe dla opisu modalności są pojęcia możliwości i prawdziwości i powinny one być rozumiane jako sposób, w którym język przedstawia dane sytuacje. Przedmiotem postawy modalnej nadawcy są szeregi stanów i zdarzeń, przedstawionych z punktu widzenia nadawcy.

Pisząc o modalności, pragnę skoncentrować się w głównej mierze na istocie czasowników modalnych. Wśród autorów nie ma jednolitego poglądu na to, które czasowniki można uznać za modalne. Ustalenie kryteriów wyróżnienia czasowników i predykatyw modalnych komplikuje się dodatkowo wobec faktu, że niektórym czasownikom modalnym, takim jak *musieć, móc* – można w różnych kontekstach przypisać interpretację semantyczną zarówno deontyczną, jak i epistemiczną i aletyczną, niektóre natomiast realizują znaczenia modalne ograniczone do dwóch, np. deontycznego i epistemicznego (*mieć, powinien*), deontycznego i aletycznego (*należy* oraz predykatywy *trzeba, można*), czy tylko jednego, jak w wypadku deontycznego predykatywu *wolno* [Ligara 1997, 47].

Björn Hansen wyróżnia dwa typy czasowników modalnych, które można rozróżnić na podstawie ich semantycznych i morfosyntaktycznych właściwości [2007, 31]. Zaczynając od definicji czasowników modalnych jako

wielofunkcyjnych środków wyrażania modalności [2007, 34], B. Hansen odróżnia czasowniki modalne mające ściśle znaczenie (*fully-fledged modal auxiliaries*), odpowiadające wyrażeniom: *móc: moći; musieć: morati; potrebować: trebati; valjati: mieć wartość*, oraz czasowniki półmodalne tzw. *polumodale (semi auxiliaries)*: *hteti: chcieć, imati: mieć, smeti: móc* [2007, 35].

Lejla Zejnilović podaje, iż czasowniki modalne *morati* (musieć), *moći* (móc), *trebati* (musieć), *hteti* (chcieć), *smeti* (móc), *umeti* (umieć), *želeti* (chcieć) modulują znaczenie czasownika, z którym się łączą, tj. pokazują, że dana sytuacja nie jest realistyczna, ale jest możliwa jako sytuacja, która wyrażona jest za pomocą leksemów: *musieć, móc, chcieć*. Innymi słowy, modalne czasowniki uczestniczą w tworzeniu złożonego predykatu, który pełni funkcję wyrażania osobistego stosunku podmiotu do tego, co stanowi całyorzecznik [Stevanović 1969, 598].

Poniższy opis będzie stanowić ilustrację pozwalającą ukazać zastosowanie czasowników modalnych w języku polskim, chorwackim i serbskim.

CZASOWNIK MORATI (MUSIEĆ)

Czasownik *morati* (musieć) określa się jako nośnik znaczenia epistemicznego i deontycznego [Piper 1983, 167]. Czasownikowi *musieć* przypisuje się znaczenie modalne:

- I. a) obowiązku,
- b) konieczności,
- c) koniecznego chcenia;

oraz

- II. silnego prawdopodobieństwa [Ligara 1997, 67].

Według Ewy Jędrzejko znaczenia podstawowych leksemów deontycznych *musieć, powinien, móc*, opierają się na założeniu, że modalność deontyczna odnosi się do świata obowiązkowych lub dozwolonych działań ludzkich. Obowiązek i pozwolenie to stany powodowane przez obdarzonego wolą i autorytetem (władzą) osobowego sprawcę (może nim być jednostka lub zbiorowość ludzka, także np. bóstwo). Zakłada się więc, że zawsze istnieje jakiś X, który jest sprawcą konieczności (lub możliwości) działania pewnego Y [1987, 35–39].

Konstrukcje z czasownikiem deontycznym *musieć* mogą też mieć inną interpretację, w której negatywny skutek niewykonania czynności postulowanej nie jest spowodowany przez sprawcę obowiązku. Zdanie: *Musisz założyć szalik, bo się przeziębisz* informuje o istnieniu obowiązku, który nakłada na Y pewien niejasny X. Obowiązek ten wynika z istnienia zewnętrznej (aletycznej) konieczności, określającej związek między postulowanym zdarzeniem a skutkiem jego niespełnienia [1987, 39].

Zakres znaczeniowy poszczególnych leksemów wyrażających konieczność deontyczną nie jest wyraźnie zarysowany. Dzieje się tak, ponieważ o wyborze wyrażenia modalnego w większym stopniu decydują właściwości pragmatyczne dostępnych nadawcy środków leksykalnych niż ich właściwości semantyczne [Holvoet 1989, 129]. Konieczność deontyczna obejmuje cały szereg nieraz bardzo różnorodnych wyrażen, których wspólną cechą jest to, że są w pewnym stopniu oparte na wyrażeniach wolitywnych. Interpretowanie zdań, wyrażających konieczność deontyczną, rozpatrywanie ich w oderwaniu od kontekstu, jest zazwyczaj bardzo trudne [1989, 129]. Zdanie:

Muszę wyjechać
Moram otputovati

może oznaczać 1. zobowiązanie nadawcy do takiego działania; 2. opinię nadawcy, że takie działanie jest wskazane w danej sytuacji; 3. możliwość zmuszenia nadawcy do takiego postępowania [1989, 129].

Predrag Piper uważa na przykład, że czasownik *morati* może się polaryzować w zależności od kontekstu zdania. Według badacza istnieje różnica między wyrażaniem stosunku nadawcy do wyrażenia i subiektywnej ramy, którą wyraża się stosunek podmiotu do predykatu [Piper 1983, 168]. Ilustrują to następujące przykłady:

1. *Mora uzeti lijek.*
(*Musi przyjąć lek*)
2. *Mora uzimati lijek jer mu je liječnik tako rekao.*
(*Musi przyjmować lek, bo tak mu zalecił lekarz*)
3. *Mora uzimati lijek da bi ozdravio.*
(*Musi przyjmować lek, żeby wyzdrowieć*)

Predrag Piper wyróżnia również dwie kategorie znaczenia czasownika *morati*: nieapodyktyczną i apodyktyczną (czyli perswazyjno-apodyktyczną).

Nieapodyktyczne perswazyjne znaczenie czasownika *morati* wyraża pewien stopień przekonania osoby mówiącej do treści zdania za pomocą możliwych substytucyjnych wyrażen typu: *sigurno, svakako, bez sumnje, vjerujem da*. Przykładem może być zdanie: *Naši ljudi moraju pobijediti* (*Nasi muszą wygrać*), ale możliwa jest też transformacja zdania:

Vjerujem da naši ljudi pobijede.

Apodyktyczne zastosowanie czasownika *morati* P. Piper przypisuje wyrażeniom, w których *morati* oznacza to samo, co *sasvim sigurno znam* (*na pewno wiem, jestem przekonany*). Są to zatem wyrażenia niepodważalne, co do których nadawca ma pewność wynikającą z pewnej wiedzy ogólnej, np.:

Voda mora da proključa na 100°C, Sve što živi mora i da umre,
(Woda wrze w temperaturze 100°C, Wszystko, co żywe, umiera)
[Piper 1983, 168–169].

Czasownik *morati* wiąże się przede wszystkim z obligatoryjnymi aspektami znaczeniowymi i to zalicza go do domeny deontycznej modalności. P. Piper przedstawia również różnicę między bezpośrednią a pośrednią obligatoryjnością czasownika *morati*. Bezpośrednie ekwiwalenty to zatem: *biti primoran, biti natjeran, biti prisiljen (być zmuszonym)*, pośrednie: *biti dužan, biti obavezan, biti neophodan, biti nužan*.

Dušanica Zvekić-Dušanović, zajmująca się podziałem czasowników modalnych w języku serbskim, stwierdza, że serbskie czasowniki modalne są rozpoznawane przez swoją semantyczną niekompletność, niesamodzielną składniową, to znaczy czasownik obowiązkowo jest uzupełniony formą bezokolicznika lub w formie konstrukcji *da + prezent* [2011, 38–41].

Przykłady:

(serb.) *Moram da uđem.*

(chor.) *Moram ići.*

(pol.) *Muszę iść.*

(serb.) *Mora da uđe (on / ona).*

(chor.) *Mora ići (on / ona).*

(pol.) *Musi iść (on / ona).*

Dušanica Zvekić-Dušanović klasyfikuje *morati* do grupy czasowników modalnych o znaczeniu epistemicznym, wyrażającym wysoki stopień przekonania i prawdy [2010, 152–154].

Semantyczne interpretacje czasownika *morati* mają swoje zanurzenie w tzw. „motywach” [Zvekić Dušanović, tamże], dotyczącego pojęcia, które pokrywa znaczenia, które przypadają domenie deontycznej i dynamicznej modalności [2010, 146]. Semantyczna struktura modalności opartej na tzw. motywach może być postrzegana według autorki w sposób dwuwymiarowy, w których jeden wymiar wyrażać mógłby zachętę i możliwość, a drugi swoisty impuls działający na odbiorcę w celu osiągnięcia zamierzonego celu.

CZASOWNIK MOĆI (MÓC) I WYRAŻENIA IMATI MOGUĆNOST (MIEĆ MOŻLIWOŚĆ)

Czasownik *moći* jest czasownikiem modalnym, którego znaczenie mogą określać leksemy: *możliwość* i *pozwolenie, zdolność* [Trbojević-Milošević 2004, 148], co pozwala na sklasyfikowanie czasownika *moći* w grupie modalności epistemicznej, deontycznej i dynamicznej.

W świetle modalności epistemicznej czasownik *moći* wskazuje na średni stopień prawdopodobieństwa [Hansen 2007, 30]. Pod kątem modalności deontycznej czasownik *moći* oznacza 'pozwolenie' lub jak pisze Zvekić-Dušanović [2010, 89], czasownik ten może również oznaczać swoistą 'możliwość zewnętrzną'. W końcu patrząc z perspektywy modalności dynamicznej, czasownik ten koduje znaczenie *zdolności, umiejętności działania, robienia czegoś* [Trbojević-Milošević 2004, 149].

Domena modalności dynamicznej, według D. Zvekić-Dušanović [2010, 70] wchodzi w skład tzw. <możliwości obiektywnej>, która nastaje wskutek zbiegu okoliczności (*cirkumstancijalna mogućnost*), na przykład w zdaniach:

1. *Ujak je mogao da izjavi ljubav na četiri jezika.*
2. *Wujek mógł wyznać miłość w czterech językach.*
(w języku polskim można również powiedzieć w tym wypadku zamiast *mógł* – *potrafił*, co w chorwackim mogłoby mieć odpowiednik *znao je izraziti*).

1. *Ana je mogla govoriti i pisati u isto vreme.*
2. *Ana mogla mówić i pisać w tym samym czasie.*

Ivana Trbojević-Milošević [2004, 158] uważa, że w przeciwieństwie do angielskiego, w języku serbskim i chorwackim trudno rozróżnić typy modalności w zdaniach, w których *moći* zostało użyte w funkcji wyróżnika modalności, np.:

1. *Najneviniji komentar mogu da shvate kao tešku kritiku.*
2. *Najbardziej niewinny komentarz mogą odebrać, jako ciężką krytykę.*

W świetle epistemicznej interpretacji czasownika *moći* autorka sugeruje również parafrazę zdania, posiłkując się takimi wyrażeniami jak:

Moje premise (i dostpuni dokazi) me ne sprečavaju da zaključim da najneviniji komentar mogu da shvate kao tešku kritiku. (Przyjęte przez mnie dowody nie przeszkadzają mi w założeniu, że najbardziej niewinny komentarz mogą odebrać jako ostrą krytykę.)

Natomiast pod względem modalności deontycznej zdanie można parafrazować, posiłkując się wyrażeniami:

Sposobni su / imaju sposobnost da najneviniji komentar mogu da shvate kao tešku kritiku.

(Oni są **w stanie**, żeby najbardziej niewinny komentarz odebrać jako ostrą krytykę.)

Czasownik *moći* może być zatem wyrażony w języku serbskim i chorwackim poprzez leksemy: *imati mogućnosti, imati sposobnost, biti sposoban*. W języku polskim możliwość wyrażamy także za pomocą analogicznych wykładników: *mieć możliwość, mieć okazję, mieć sposobność*, lub też zanikającej już formy *mieć możność*. Możliwość jest również wy-

rażana za pomocą leksemu *szansa*. W języku polskim mówi się *mieć szansę na coś*, w języku chorwackim i serbskim: *imati priliku za nešto*.

W potocznym odczuciu wyrażenia *mieć okazję* używamy wtedy, gdy mamy na myśli zewnętrzne sprzyjające czemuś, ułatwiające coś okoliczności, warunki. Może to przedstawić następujący schemat:

A sprzyja B = A powoduje, że możliwość B jest dla X-a większa.

Przykład: *Jan ma możliwość / okazję wyjechać do Włoch* [Chojnacka 1999, 70].

Wspomniane już wyrażenie *mieć szansę chor./serb. imati priliku* jest głównym elementem zdań odpowiadających schematom [Chojnacka 1999, 77]:

1. X ma szansę.
2. X ma szansę na Y.
3. X ma szansę, żeby ...
4. X ma szansę na...
5. X ma szansę w...
6. X ma szansę u...
7. X ma szansę, że...

1. X ima priliku.
2. X ima priliku za Y.
3. X ima priliku da....
4. X ima priliku kod Z.

Można przypuszczać, że w eksplikacji *szansy* występują składniki, które stanowią zawartość semantyczną *prawdopodobieństwa*. Ponieważ *prawdopodobieństwo* jest cechą sądów, które nie są ani prawdziwe, ani fałszywe, lecz możliwe, zaproponować można następującą eksplikację wyrażenia *coś jest prawdopodobne* [1999, 77]:

coś jest prawdopodobne = ktoś sądzi, że to coś może być (stać się); że to coś jest możliwe.

Nadawca uznaje więc jakiś stan rzeczy za prawdopodobny, ponieważ wskazują na to okoliczności oraz warunki, w których on występuje. *Prawdopodobieństwo* czegoś, o czym mówi nadawca, jest wynikiem wnioskowania [1999, 78].

CZASOWNIK *TREBATI* (POTRZEBOWAĆ / MUSIEĆ)

Czasownik *trebati* jest czasownikiem, który najtrudniej jest przełożyć na język polski. W znaczeniu dosłownym oznacza 'potrzebować', jednak w kontekście modalności wyraża on znaczenie odpowiadające polskiemu

‘musieć’. *Trebati* można również określić jako wyrażenie bliskoznaczne z *morati*.

Trebati wyraża słabsze przekonanie, a właściwie przypuszczenie. W epistemicznym ujęciu jest ono bliższe *móc* niż *musieć* [Kryzia 2005, 100]. Wyizolowane z kontekstu zdanie: *Jan powinien być na wykładzie; chor. Jan treba biti na predavanju*, może oznaczać, że nadawca sądzi, że ‘Jan ma obowiązek być na wykładzie, bo ktoś mu kazał lub sam komuś obiecał’ albo że ‘dobrze by było, gdyby Jan był na wykładzie (ze względu na korzyść z tego wynikająca), lub też nadawca wyraża swoje przypuszczenie (stopień przekonania), że ‘Jan jest na wykładzie’ [2005, 100].

Czasownik *trebati* często określa się jako mający najsłabszą moc deontyczną i epistemiczną [Zejnilović 2017, 106]. Mówi się, że ten czasownik należy do kategorii deontycznej w znaczeniu konieczności, przy czym konieczność, którą wyraża czasownik *trebati*, określana jest jako „słabsza konieczność” [Piper 2005b, 640].

Według Snježany Kordić [2002, 186] *trebati* to osłabiony rozkaz, polecenie. Czasownik *trebati* zalicza się do kategorii słabej epistemicznej modalności, która i tak jest silniejsza od modalności wyrażonej czasownikiem *moći*, ale jest w dalszym ciągu słabsza od czasownika *morati* [Trbojević-Milošević 2004, 161].

1. MORATI
2. TREBATI
3. MOĆI

W czasowniku *trebati* mieści się także znaczenie ‘obvezivati’, czyli ‘obowiązywać’. W tym wypadku czasownik *trebati* można postrzegać jako równoważny czasownikowi modalnemu *morati*, ale mający nawet większą moc epistemiczną niż on [Trbojević-Milošević 2004, 161].

1. To **treba** biti njegova žena.
(To powinna być (najprawdopodobniej jest) jego żona).
2. To **mora** biti njegova žena.
(To musi być jego żona).

Jak twierdzi Ivana Trbojević-Milošević: „przymus nie pozostawia nam wyboru, ale obowiązku możemy, ale też nie musimy przestrzegać” [2004, 163].

W wypadku czasownika *trebati* wskazuje się na związek między bezosobowym użyciem i jego epistemicznym znaczeniem, jak również na bezosobowe użycie tego czasownika, kiedy wyraża się nim znaczenie deontyczne [Piper 2005b, 640]. Wyjątek stanowią przypadki, w których czasownik *trebati*, z następującą po nim konstrukcją *da* (w wypadku języka serbskiego), użyty jest w czasie przeszłym lub w trybie przypuszczającym. W takim wypadku Predrag Piper zwraca uwagę na możliwość

użycia w zdaniu zarówno osobowej formy czasownika, jak i bezosobowej formy czasownika. Ta ostatnia musi jednak zostać użyta tylko i wyłącznie na początku zdania.

Przykłady:

1. *On je trebao da počne.*
2. *On miał zacząć.*
3. *On bi trebao da počne.*
4. *On powinien by zacząć.*
5. *Trebalo je da on počne.*
6. *Powinien był zacząć.*
7. *Trebalo bi da on počne.*
8. *Powinien by zacząć.*

P. Piper wskazuje także możliwość użycia osobowej i bezosobowej formy czasownika *trebati*, jeżeli dopełnienie czasownika występuje w formie bezokolicznika, np.:

1. *Treba početi.*
2. *Trzeba zacząć.*
3. *Treba ići.*
4. *Trzeba iść.*

W powyższych wypadkach następuje nałożenie się znaczeniowe serbskiego, chorwackiego i polskiego czasownika modalnego *trebati* w znaczeniu ‘trzeba’, jednak rozbieżność występuje już w momencie użycia *trebati* w formie osobowej w wypadku języka serbskiego i chorwackiego. W takich sytuacjach *trebati* w języku polskim będzie znaczyć ponownie ‘musieć’, np. w zdaniach:

1. *Trebaš ići.*
2. *Musisz iść.*
3. *Trebam spavati.*
4. *Muszę spać.*

W języku polskim czasownik wyrażający powinność, obowiązek odzwierciedla się w zdaniach typu: *Trzeba pomagać słabszym; Nie wolno deptać trawników* [Grzegorzczkova 1990, 150]. Są to wypowiedzi postulatywne, szczególnie widoczne w strukturze zakazów i nakazów ogólnych, w których ważniejsze od oceny jest zalecenie realizacji komunikowanego stanu rzeczy [1990, 151]. Informacje aksjologiczne zawarte w zdaniach z modalnością deontyczną są zróżnicowane. Stanowią one kombinację ocen (źle, dobrze), negocjacji oraz elementu wolitywnego (presji nadawcy lub innych osób) [1990, 151]. W polszczyźnie zdania z predykatem *powinien*, *powinno się* zawsze wyrażają stanowisko nadawcy, natomiast

zdania z *trzeba*, *wolno*, *nie wolno* mogą wyrażać zarówno przekonania nadawcy, jak i referowane przez niego cudze stanowisko, np. *W Polsce trzeba meldować cudzoziemców* (jest taki obowiązek); *W stanie wojennym nie wolno było przebywać na ulicach po godzinie policyjnej*. Wyrażenie *powinno się* sugeruje akceptację zalecenia przez nadawcę [1990, 151].

Według Ewy Jędrzejko pojęcie powinności należy traktować jako element z tej samej przestrzeni semantycznej, co pojęcie obowiązku, a różniczenie leksemu *musieć* i *powinien* jest raczej kwestią pragmatyki niż semantyki. W języku naturalnym zarówno jeden, jak i drugi czasownik może określać obowiązek prawny lub moralny (por. konstrukcje: *obowiązek rodzicielski*, *powinności płatnicze* itp.) [Jędrzejko 1987, 43].

CZASOWNIK *SMETI*, *SMJETI* (MÓC)

Czasownik modalny *smeti* (serb.), *smjeti* (chor.) jest czasownikiem oznaczającym ‘pozwolenie’, ‘nakaz’, ‘zakaz’. *Hrvatski jezični portal* tak definiuje czasownik *smjeti*:⁴

1. *Imati dopuštenje da se što učini* [smijem večeras u kino].
2. *Imati smjelost što učiniti; usuditi se.*
(1. Mieć pozwolenie na wykonanie czegoś [Mogę iść wieczorem do kina.]
2. Mieć odwagę coś zrobić, odważyć się).

Czasownik *smeti*, *smjeti* może występować w zdaniach:

1. *Smijem li otvoriti ovu bocu?*
(*Czy mogę otworzyć tę butelkę?* / *Czy wolno mi otworzyć tę butelkę?*)
2. *Ne smijem ti to reći jer sam joj to obećala.*
(*Nie mogę ci tego powiedzieć, bo jej to obiecałam* / *Nie wolno mi tego powiedzieć, bo jej to obiecałam*).

Czasownik *smjeti* można określić jako deontyczny, wyrażający śmiałość lub ośmielenie nadawcy do wykonania danego działania. Z drugiej strony *smjeti* można postrzegać także z perspektywy modalności epistemicznej, kiedy czasownik ten jest użyty w przeczeniu lub w trybie przypuszczającym. Przykładem może być zdanie:

1. *To ne smije biti ona.*
(To nie może być ona.)
2. *To ne bi smijela biti ona.*
(To nie mogłaby być ona.)

⁴ http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d111UBc%3D [dostęp: 11.12.2018].

Polskim ekwiwalentem czasownika *smjeti / smeti* jest czasownik: *móc, wolno*. Według Bronisławy Ligary predykatowi *wolno* można przypisać taką samą eksplikację jak dla *móc*. Jest to parafraza: „X pozwala Y-owi zrobić P”. Struktura semantyczna *wolno* nie różni się zasadniczo od semantyzmu *móc* (deon.), natomiast sama postać leksykalna predykatywu *wolno* silniej i dobitniej presuponuje składnik jego struktury semantycznej, jakim jest ukazanie potencjalnego zakazu, niż to ma miejsce z czasownikiem polisemicznym *móc* [Ligara 1997, 243].

CZASOWNIK *HTJETI (HTETI), UMETI (ZNATI) (CHCIEĆ, MÓC)*

Czasownik *htjeti* wyrażający przede wszystkim wolę i chęć, pozwala na klasyfikację tego czasownika do modalności deontycznej [Hansen 2007, 40]. Jednakże Ivana Trbojević-Milošević [2004, 170] stwierdza, że można również mówić o epistemicznym odcieniu tego czasownika, kiedy jest on wykorzystywany w znaczeniu słowa: *moći (móc)*. Podaje tutaj przykład następującego zdania:

Ta infekcija hoće / može se pogoršati u vlažnim uslovima.
(Ta infekcja może się pogorszyć w wilgotnych warunkach.)
Ta infekcija hoće / ume da se pogorša u vlažnim uslovima.

Czasownik *umeti* w wyżej wymienionym kontekście występować może wyłącznie w języku serbskim. Język chorwacki, w podobnych zdaniach, będzie operował czasownikiem *moći, htjeti, lub znati*. Wówczas zdanie to może brzmieć:

Ta infekcija može se pogoršati u vlažnim uvjetima.
Ta infekcija hoće se pogoršati u vlažnim uvjetima.
Ta infekcija zna se pogoršati u vlažnim uvjetima.

W języku polskim konstrukcje **chce się + infinitivus** wyrażają stany fizyczne lub duchowe [Kryzia 2005, 25]. W języku chorwackim i serbskim, a także macedońskim, dla wyrażenia potrzeb fizjologicznych, a także (niekoniecznie) umotywowanej woli (chęci), rozpowszechniła się innego rodzaju konstrukcja, składająca się z formy 3. osoby liczby pojedynczej czasownika nazywającego czynność lub stan podlegający potrzebie, datiwu rzeczownika lub zaimka osobowego reprezentującego obiekt podlegający stanowi i partykuły *se*, por. chor. i serb. *pije mi se* ‘chce mi się pić’, *jede mi se* ‘chce mi się jeść’, a także *nama se ide kući* ‘chcemy iść do domu’, *ne ide mi se u bioskop* ‘nie chce mi się iść do kina’ [Kryzia 2005, 27].

Oprócz wyżej wymienionych czasowników do czasowników modalnych mogą również sporadycznie należeć czasowniki: *želeti* (chcieć, pragnąć), *voleti* (chcieć), *valjati* (nadawać się, odpowiadać) i *imati* (mieć) [Trbojević-Milošević 2014, 171].

ZAKOŃCZENIE

Konstrukcje modalne używane są często w codziennej komunikacji, szczególnie w sytuacjach, gdy nadawca stara się uniknąć podejrzenia o narzucanie odbiorcy swojej woli, daje się to eksplikować następująco: „Nie narzucam swojej woli, zrobisz, jak uważasz, ale chcę dla ciebie jak najlepiej” [Komorowska 2008, 142].

Analizując język przez pryzmat modalności, możemy określić, w jaki sposób jego użytkownicy posilkują się danymi leksykalnymi wykładnikami, jak wyrażają i rozumieją pojęcie możliwości na tle wybranych języków słowiańskich (polski, chorwacki, serbski). Praca prezentuje użycia i znaczenia chorwackich i serbskich leksemów czasownikowych: *musieć*, *móc*, *mieć możliwość*, *chcieć* oraz ich polskich odpowiedników.

Język polski, chorwacki i serbski ze względu na przynależność do tej samej grupy językowej stanowią wdzięczne pole do analizy, dostarczając przykładów tożsamych albo wręcz przeciwnie, całkowicie odmiennych semantycznie i formalnie. Identyfikacja przedstawionych jednostek leksykalnych, nierzadko wchodzących w pewne stałe relacje z innymi leksemami, pozwala zobrazować możliwość jako wartość nadaną przez nadawcę, jako sposób wyrażania postawy i jego punktu widzenia.

Bibliografia

- A. Bogusławski, 2003, *Może i być może* [w:] J. Linde-Usiekiewicz, R. Huszcza (red.), *Prace językoznawcze dedykowane Profesor Jadwidze Sambor*, Warszawa, s. 11–43.
- B. Bojar, M. Korytkowska, 1991, *Problemy modelowania kategorii modalności a wykładniki leksykalne tej kategorii* [w:] V. Koseska-Toszewa, M. Korytkowska (red.), *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*, t. IV: *Przewodnik po akademickiej gramatyce konfrontatywnej bułgarsko-polskiej: Modalność a inne kategorie językowe*, Warszawa, s. 39–52.
- S. Chojnacka, 1999, *Możliwość a warunek (analiza znaczeniowa wybranych środków leksykalnych w języku polskim i rosyjskim)*, Bydgoszcz.
- P. Ćosić (red.), 2008, *Rečnik sinonima*, Beograd.
- S. Dubisz (red. nauk.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa.
- R. Grzegorzczkova, 1990, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- B. Hansen, 2001, *Das slawische Modalauxiliar. Semantik und Grammatikalisierung im Russischen, Polnischen, Serbischen / Kroatischen und Altkirchenslawischen*, Munchen.
- B. Hansen, 2007, *A morpho-syntactic typology of constructions with modals in Serbian*, „Sintaktička istraživanja (Diakrono-Sinxroni Plan)”, Novi Sad, s. 31–44.
- A. Holvoet, 1989, *Aspekt a modalność w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

- E. Komorowska, 2008, *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku niemieckim, polskim i rosyjskim*, Szczecin–Rostok.
- S. Kordić, 2002, *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb.
- V. Koseska-Toszewa, I. Sawicka, J. Mindak (red.), 1986, *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*, t. I: *Temporalność*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- V. Koseska-Toszewa, M. Korytkowska (red.), 1991, *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*, t. IV: *Przewodnik po akademickiej gramatyce konfrontatywnej bułgarsko-polskiej, Modalność a inne kategorie językowe*, Warszawa.
- V. Koseska-Toszewa, M. Korytkowska (red.), 1993, *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*, t. V–VI: *Konfrontacja językowa. Słowotwórstwo. Wybrane kategorie semantyczne*, Warszawa.
- V. Koseska-Toszewa, J. Baltowa (red. nauk.), 2003, *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*, t. VII: *Przewodnik po akademickiej gramatyce konfrontatywnej bułgarsko-polskiej*, Warszawa.
- W. Kryžia, 2005, *Polskie i słoweńskie predykaty modalne o znaczeniu ‘chcieć’, ‘móc’, ‘musieć’, ‘powinien’ na poszerzonym tle słowiańskim*, Katowice.
- B. Ligara, 1997, *Polskie czasowniki modalne i ich francuskie ekwiwalenty tłumaczeniowe*, Kraków.
- V. Maldżieva, 2003 [w:] V. Koseska-Toszewa, J. Baltowa (red. nauk.), *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*, t. VII: *Przewodnik po akademickiej gramatyce konfrontatywnej bułgarsko-polskiej*, Warszawa. STRONY
- J. Mindak, 1991, *Admirativus w gramatycznej konfrontacji polsko-bułgarskiej* [w:] V. Koseska-Toszewa, M. Korytkowska (red.), *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*, t. IV: *Przewodnik po akademickiej gramatyce konfrontatywnej bułgarsko-polskiej: Modalność a inne kategorie językowe*, Warszawa, s. 53–59.
- A. Otfinowski, 1976, *Konstrukcje orzeczeniowe z transformą gerundialną bez przyimka i z przyimkami*, Bydgoszcz.
- P. Piper, 1983, *Sinonimije i konverzije s glagolom morati*, „Naučni sastanak slavista u Vukove dane 12/1”, Beograd, s. 167–172.
- P. Piper, 2005, *Sintaksa savremenoga srpskog jezika*, Beograd.
- M. Stevanović, 1969, *Savremeni srpskohrvatski jezik (sintaksa)*, Beograd.
- M. Szymczak (red.), 1979, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- I. Trbojević-Milošević, 2004, *Modalnost, sud, iskaz: epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*, Beograd.
- A. Wierzbicka, 1971, *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Warszawa.
- T. Wójcik, 1975, *Gramatyka języka rosyjskiego. Studium kontrastywne*, Warszawa.
- L. Zejnilović, 2017: *Leksikalizovani i gramatikalizovani eksponenti modalnosti u pravnom diskursu engleskog i srpskog jezika*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Beograd.
- D. Zvekić-Dušanović, 2010, *O predikatima tipa treba hteti, treba smeti* [w:] „Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku” 53/1, Novi Sad, s. 143–162.
- D. Zvekić-Dušanović, 2011, *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*, Novi Sad.

Netografia

<https://www.hrleksikon.info/definicija/modalitet.html> [dostęp: 11.12.2018].

***Expressing modality in the Croatian, Serbian, and Polish languages.
Similarities and differences between lexical verbal
exponents of modality***

Summary

This paper describes the similarities and differences between the lexical verbal exponents of modality in the Croatian, Serbian, and Polish languages. This study demonstrates the usages and meanings of the Croatian, Serbian, and Polish verbal lexemes: *musieć* (must / have to), *móc* (can/may), *mieć możliwość* (be able to), *chcieć* (want), and presents their classification from the angle of alethic, epistemic, and deontic modality.

Keywords: modality – alethic/epistemic/deontic modality – modal structure – lexical exponents of modality – Croatian language – Serbian language

Trans. Monika Czarnecka